

Сильвестр Чопек, Катажина Трибала-Завісляк,
Наталя Войцещук, Олег Осаульчук, Даріуш Бобак,
Пьотр Гембіца, Андрій Яцишин, Войцех Пастеркевіч,
Дмитро Павлів, Володимир Петегрич,
Марта Полтовіч-Бобак, Аінешка Вацнік.

Культурно-поселенські зміни в басейні річки Вишня в епоху бронзи і за доби
раннього заліза в контексті змін доісторичної і ранньосередньовічної ойкумени.

Жешів, 2018. 705 с., ISBN 978-83-65627-31-5

У видавництві Жешівського університету ви-
йшла у світ колективна монографія поль-
ських і українських дослідників, присвяче-
на культурно-поселенським процесам у ба-
сейні річки Вишні. Праця є спільним резуль-
татом дослідницького проекту «Культурно-
поселенські зміни в басейні річки Вишня в
епоху бронзи і за доби раннього заліза в кон-
тексті змін доісторичної і ранньосередньовіч-
ної ойкумени», фінансованого Національним
центром науки в Кракові та пілотного проєк-
ту «Археологічний кадастр України. Львівська
область». Написана двома мовами — поль-
ською та українською і присвячена профе-
сорові Яну Махніку — ініціатору польсько-
українських археологічних експедицій, не-
втомному досліднику праісторії прикордоння
Центральної та Східної Європи.

Вибір території досліджень є не випадко-
вим, адже річка Вишня — це права прито-
ка Сяну (Балтійський басейн), а у своїй верх-
ній частині найближча до Дністра (Чорномор-
ський басейн). Тут проходить один з головних
європейських вододілів, який могли викорис-
товувати для торгових шляхів, шляхів переселен-
ня, масштабних міграцій (так звана Пере-
мишльська Брама). Площа басейну — 1260 кв.

* СТРОЦЕНЬ Богдан Степанович — кандидат істо-
ричних наук, Тернопільський Національний педа-
гогічний університет ім. В. Гнатюка, ORCID 0000-
0002-3802-4652, cherleniv@gmail.com

км, з них 226 кв. км — територія Польщі,
1034 — України.

Джерельну базу монографії становить 1771
пам'ятка (505 з території Польщі і 1226 — з
України), на яких автори виділяють 3612 по-
селень та місцезнаходжень матеріалу. Терени
суцільно обстежені археологічними розвідка-
ми. Польський регіон — завдяки програмі AZP
(АЗП — археологічна зйомка Польщі) та роз-
відками перед будівництвом автомагістралі
A4. Крім того, на місці будівництва магістра-
лі A4 було проведено рятивні розкопки на ряді
пам'яток, загальна розкопана площа складає
понад 4780 арів. В Україні басейн р. Вишні в
радянські часи був так званою прикордонною
зоною з обмеженим доступом, в тому числі і
для археологів. Проте у 2008—2014 рр. в рам-
ках пілотного проєкту «Археологічний ка-
дастр України. Львівська область» було обсте-

жено 1100 кв. км (близько 80% території), виявлено понад 1000 пам'яток. Решту 20 % — в рамках спільного польсько-українського дослідницького проекту Народного Центру Науки «Культурно-поселенські зміни в басейні р. Вишня в епоху бронзи і за доби раннього заліза в контексті змін доісторичної і ранньосередньовічної ойкумени». В рамках останнього проведено також розвідкові розкопки на 12 українських пам'ятках з української сторони кордону. Доповнюють джерельну базу заново опрацьовані архівні документи та музейні колекції, заново проаналізовані матеріали досліджень XIX—XX ст.

У розділі 2. «Природні умови як детермінуючий фактор доісторичного та ранньосередньовічного залюднення» подано геоморфологічну характеристику та ґрунти території, трансформацію рослинності та місце басейну р. Вишні в природному ландшафті Центрально-Східної Європи. Автори вважають, що Перемишльська Брама відіграла важливу роль і як дорога міграцій елементів степової рослинності з Надчорномор'я. Крім того, природодослідниками з'ясовано, що перші дані про сільськогосподарську діяльність та початок впливу антропогенного фактору на рослинність, хоча і незначний, припадає на епоху енеоліту — бл. 4500/4000—3500 р. до н. е. В наступні епохи цей вплив зростав. Зафіксовано також і зниження активності людської діяльності в регіоні у період між IV ст. до н. е. та початком нашої ери (бл. 50 р. до н. е. — 80 р. н. е.) та наступне інтенсивне розселення у I—V ст. н. е. Ці результати підтверджено кореляцією між змінами поселенської активності на основі археологічних даних та планіграфічного аналізу.

Найдавніші археологічні матеріали представляють палеоліт. Їх є найменше і виявлені виключно розвідками. На карті (рис. 3.1) нанесено 10 палеолітичних місцезнаходжень, на яких знайдено по 1—2 кремені, переважно відщепи (табл. 9.3). Як зазначають самі автори, переважна більшість колекції це поодинокі артефакти та недіагностичні форми (в основному відщепи) (с. 107), проте, серед них є левалузький нуклеус із околиць Твіржа. А на пам'ятці Шегині I знайдено нуклеус для пластин із змінною орієнтацією та двома площадками для розщеплення. Незважаючи на проблематичність інтерпретації, автори відносять його до перехідної фази між середнім та верхнім палеолітом, хоча і не виключають приналежності до пізнього палеоліту. І на основі останнього припускають, що виявлене місцез-

находження можна датувати часом ранішим ніж 40 000 тис. р. до н. е. Невеликою колекцією знахідок репрезентований і пізній палеоліт, хоча значно більшою ніж із попередніх епох, зокрема, деякими знаряддями, нуклеусами та пластинами свідерської культури. Ще більше зафіксовано мезолітичних пам'яток. При розгляді мезолітичної епохи, крім розвідкових матеріалів, залучено і знахідки з розкопок пам'ятки Сарни 1. На основі цих матеріалів автори приходять до висновку, що «територія дослідження, незважаючи на погану заселеність була важливим пунктом на поселенській мапі, що лежав на шляху між Центральною і східною Європою» (с. 115). Мабуть про заселеність цієї території можна говорити, починаючи із мезоліту, а про раніші періоди більш коректним, на нашу думку, було би припущення про міграцію населення через басейн Вишні.

До неоліту автори монографії відносять пам'ятки культур лінійно-стрічкової кераміки, лійчастого посуду, шнурової кераміки. Початок періоду представлений двома пам'ятками КЛСК, середній етап — 61 пам'яткою культури лійчастого посуду. Наприкінці пізнього неоліту басейн річки Вишні та прилеглі території займає пастирське населення культури шнурової кераміки. Пам'ятки КШК представлені, перш за все курганами, що склали частину доволі великих могильників та невеликою кількістю підйомного матеріалу — знахідками сокир, сокир-молотів, фрагментами кераміки (с. 118—122). Все це дало можливість стверджувати, що регіон протягом неоліту становив постійну поселенську ойкумену. Разом з тим, не вдалося зафіксувати слідів «постстрічкових» культур — маліцької та волино-люблінської, відомих на сусідніх територіях.

Матеріали епохи бронзи — раннього залізного віку, розглянуті у монографії, вирізняються як у кількісному (близько $\frac{3}{4}$ пам'яток), так і у якісному плані. Крім того, що їх є найбільше, на частині були проведені археологічні розкопки.

Пристаюючи до аналізу поселенських змін в добу бронзи та ранньозалізного часу, автори, в першу чергу, проаналізували та співставили вживані у польській та українській літературі хронологічно-періодизаційні системи і розробили схему, згідно якої розглядалися та аналізувалися матеріали доби бронзи і ранньозалізного часу басейну Вишні (с. 125—129, рис. 4.1).

За згаданою хронологічною схемою до ранньої бронзи басейну р. Вишні (кін. III — перші ст. II тис. до н. е.) віднесено 176 пам'яток, меж-

ановіцької культури. Одна з них, Поповичі 5, ідентифікована як могильник. Найчисленнішу групу пам'яток (82%) становлять так звані «поселенські сліди», на яких виявлені поодинокі знахідки. Разом з тим, не знайдено довготривалих об'єктів, характерних для межановіцької культури.

Середня бронза (XVIII—XIII (XII?) ст. до н. е.) представлена 193 пам'ятками тшинецького культурного кола. Простежено, зокрема, закономірності їх розташування та виділено дві зони розміщення — А і В. Зона А — це зона домінування (80 %) у межах Тарногородського плоскогір'я, зона В — з малою кількістю місцезнаходжень (18 %) у межах лесової Хирівської височини.

До пізньої доби бронзи і раннього залізного часу віднесено 664 пам'ятки. В роботі досить детально проаналізовано матеріали цього періоду, з'ясовано закономірності, впливи тощо. У хронологічному плані вони розділені наступним чином.

XIII—IX ст. до н. е. — «період поселенського та демографічного розвитку, проте з нечіткою культурною приналежністю населення; впевнено можна говорити про тарнобжесько-лужицьку, голіградську культури та, можливо, інші культурні одиниці, їхнє територіально-хронологічне співвідношення сьогодні визначити складно» (с. 209).

IX—VIII ст. до н. е. — перехідний період від бронзи до раннього залізного віку, «визначений чітко й досить однозначно» (с. 209), однак пам'ятки не прив'язані до конкретних культур чи культури.

Починаючи з другої половини або кінця VII і до V ст. до н. е. в регіоні домінує місцеве угруповання із скіфською моделлю матеріальної культури, а наприкінці V — у IV ст. — з'являються носії поморської культури. Автори

припускають, що ці пам'ятки могли існувати і у III ст. та бути місцевою основою поморсько-ястрофських пам'яток. У предримській період землі в басейні р. Вишні заселили носії ястрофської культури. На окремих пам'ятках зафіксовані матеріали, пов'язані із дакійським культурним колом. Аналізуючи заселення регіону в римський час (285 пам'яток), автори простежують поселенський бум у I ст. н. е., коли територію займають носії пшеворської культури і зменшення густоти заселення у пізньоримський період (с. 212). Слов'янський період представлений 219-ма пам'ятками празької та райковецької культур. Автори зазначають що це була єдина етнічна група.

Пам'ятки княжої доби та Галицько-Волинського князівства свідчать про розвиток інтенсивного заселення регіону. (зафіксовано 362 місцезнаходження згаданого періоду). Новими для української археології є дослідження об'єктів пізньосередньовічного часу та нової доби. Ця сторінка в українській археології, тільки починає відкриватися. Адже в радянські часи археологія завершувалася з приходом монголів — тобто серединою XIII ст., а все інше доручалося історикам. І тому не можу погодитися з авторами монографії про те, що період кінця XIV — початку XV ст. «добре висвітлений в працях українських та зарубіжних авторів» (с. 227).

Рецензована монографія є хорошим результатом плідної співпраці українських та польських вчених у сфері вивчення культурно-поселенських змін на, хоч і невеликій, але дуже важливій території. Це друга робота такого плану, що стосується України, зокрема польсько-українського порубіжжя. Звичайно, автори вказують на те, що більшість їх висновків носять гіпотетичний характер і ставлять завдання для подальших досліджень.

Б. С. Строць
кандидат історичних наук